

Prof. dr hab. Jerzy Jaskiernia

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wydział Prawa, Administracji i Zarządzania

Recenzja dysertacji doktorskiej Pana mgr. Pawła Błażejczyka pt. „Teorie konstytucyjne i ustrojowe Narodowej Demokracji w Wilnie w latach 1918-1939” (dla Rady Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie)

Recenzowana dysertacja doktorska mgr. Pawła Błażejczyka pt. „Teorie konstytucyjne i ustrojowe Narodowej Demokracji w Wilnie w latach 1918-1939” powstała na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie pod kierunkiem naukowym dra hab. Waldemara Gontarskiego, profesora Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie w Londynie (PUNO). Praca liczy 420 stron. Składa się z: wykazu skrótów, wstępu, siedmiu rozdziałów, zakończenia i bibliografii.

Tytuł dysertacji jest zgodny z jej treścią. Co prawda zakres zainteresowań Autora obejmuje znacznie szerszy, niż na to wskazuje tytuł, obszar zagadnień (m.in. problemy polityki zagranicznej), to jednak nie ulega wątpliwości, że główny nurt pracy dotyczy zagadnień konstytucyjnych i problemów ustroju politycznego w działaniach programowych Narodowej Demokracji w Wilnie w latach 1918-1939.

Wybór tematu dysertacji uznać należy za trafny. Narodowa Demokracja należała do najważniejszych ugrupowań politycznych w II Rzeczypospolitej, a związani z nią politycy odegrali istotną rolę w określeniu kierunków rozwoju systemu politycznego RP, a także oddziaływali na kształt polityki wewnętrznej i zagranicznej Polski. Jednym z obszarów, w których Narodowa Demokracja odgrywała istotną rolę, było Wilno. Stąd zapoznanie się z poglądami tamtejszego środowiska niesie istotny walor poznawczy dla badacza dziejów ustrojowych Polski tego okresu. Ponieważ kwestia ta nie doczekała się dotychczas opracowania monograficznego, uznać należy, że recenzowana praca niesie novum oczekiwane od dysertacji doktorskich.

Za najważniejszy cel dysertacji Autor uznał poznanie i zrozumienie źródeł, a także zbadanie działalności instytucjonalnej i programowej wileńskich struktur Narodowej Demokracji oraz porównanie efektów badań z tożsamym dorobkiem struktur centralnych. Autorowi przyświecał cel przedstawienia różnic i podobieństw między Narodową Demokracją Wilna, Warszawy czy Poznania. Chciał tego dokonać w szczególności na podstawie analizy „Gazety Warszawskiej” i „Myśli Narodowej” (s. 9).

W rozdziale I (Definicja nacjonalizmu i jego rodzaje) Autor zaprezentował genezę „klasycznych” nacjonalizmów (s. 24), pojęcie narodu i nacjonalizmów (s. 30) oraz typologie nacjonalizmów (s. 43). Uwzględnione też zostały formy aktywności Narodowej Demokracji na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1918 r. (s. 43). Można odnotować, że tytuł tego rozdziału nie w pełni odzwierciedla jego zawartość. Powstaje pytanie: czy ten drugi element, zawarty w podrozdziale 1.2., nie zasługiwał, by uczynić go odrębnym rozdziałem.

W rozdziale II (Instytucjonalne formy działalności Narodowej Demokracji w Wilnie) uwzględnia zarówno charakterystykę ugrupowań i organizacji obozu narododemokratycznego (s. 81), a także kampanie wyborcze z udziałem narodowych demokratów: wybory do Sejmu Wileńskiego (s. 105), wybory do Parlamentu Rzeczypospolitej Polskiej (s. 111) oraz wybory do wileńskiej Rady Miejskiej (s. 122).

W rozdziale III (Debata do 1922 r.) ukazano problematykę federacji, krajowości i autonomii (s. 127), zaprezentowano koncepcję federacyjną i autonomiczną (s. 136), obóz podziałowy (s. 149) oraz koncepcję inkorporacyjną (s. 149).

W rozdziale IV (Ustrój państwa w poglądach Narodowej Demokracji w Wilnie) Autor poddał analizie endeckie modele ustroju politycznego (s. 171), a także ustroju społecznego i gospodarczego (s. 215).

W rozdziale V (Wobec mniejszości narodowych) ukazany został stosunek Narodowej Demokracji do Białorusinów (s. 256), Ukraińców (s. 262), mniejszości rosyjskiej (s. 270) i Żydów (s. 273).

W rozdziale VI (Polityka zagraniczna Narodowych Demokratów wobec wybranych państw) ukazana została polityka zagraniczna wobec Rosji Sowieckiej (s. 297), Rzeszy Niemieckiej (s. 306), państw bałtyckich (s. 321), Włoch, Czechosłowacji, Stanów Zjednoczonych, Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej oraz Francji.

Wreszcie w rozdziale VII (Sprawy wyznaniowe) uwzględnione zostały rozważania dotyczące pozycji konstytucyjnej religii katolickiej (s. 363), Neounii (s. 383) i Cerkwi prawosławnej (s. 387).

Strukturę dysertacji można uznać za poprawną, ale z pewnymi zastrzeżeniami. Zwraca przede wszystkim uwagę zakłócenie kryteriów konstrukcyjnych: przedmiotowego i temporalnego. Skoro w rozdziale III zaprezentowana została debata dotycząca kwestii ustrojowych do 1922 r., to logicznie rozdział IV powinien uwzględniać debatę dotyczącą kwestii ustrojowych po 1922 r. Rodzi się bowiem pytanie, dlaczego opis debaty do 1922 r. koncentruje się tylko na kwestiach koncepcji federacyjnej i autonomicznej, a pomija inne istotne zagadnienia ustrojowe, które w tym okresie były dyskutowane. Rozdział V powinien nosić tytuł „Poglądy Narodowej Demokracji wobec mniejszości narodowych”, tak samo jak rozdział VII powinien nosić tytuł „Poglądy Narodowej Demokracji w sprawach wyznaniowych”. Za kontrowersyjne uznać można pisanie o polityce zagranicznej Narodowych Demokratów w tytule rozdziału VI. Przecież to nie Narodowa Demokracja prowadziła politykę zagraniczną, a Rzeczpospolita Polska. Nie zmienia tego fakt, że czołowi działacze ND odgrywali istotną rolę przy kreowaniu tej polityki, pełniąc m.in. stanowiska ministrów spraw zagranicznych. Może bardziej adekwatny byłby następujący tytuł tego rozdziału: „Poglądy Narodowej Demokracji w odniesieniu do polityki zagranicznej RP wobec wybranych państw”.

Autor sięgnął do licznych **metod badawczych**, zarówno **teoretycznych**, jak i **empirycznych**. W obszarze metod teoretycznych uwzględnił **metodę archiwalną**, zastosowaną do zebrania materiałów źródłowych. Zastosował też **metodę analityczną**, a także **metodę komparatystyczną** do analizy doktryny nacjonalizmu, a także zagadnień konstytucyjnych. Z katalogu metod empirycznych zastosował **metodę opisową** oraz **metodę eksplanacyjną**, w oparciu o które dokonał krytycznej analizy materiałów archiwalnych, w tym archiwaliów prasowych, dokumentów prywatnych i publicznych. Pozwoliło to na syntetyczne zobrazowanie i zdefiniowanie teorii ustrojowych i konstytucyjnych Narodowej Demokracji oraz dokonanie systematyzacji koncepcji i programów politycznych. Autor wykorzystał też metodę historyczno-prawną w celu przedstawienia stanowiska endecji przy kolejnych projektach aktów prawnych, w szczególności w kwestii reformy rolnej, zmiany konstytucji oraz ustaw z zakresu samorządu terytorialnego. Sugeruje też, że posłużył się metodą komparatystyczną do porównania stanowisk politycznych wileńskich endeków z centralą Narodowej Demokracji w Warszawie, a także że komparatystycznie przedstawił stanowiska

oponentów politycznych (s. 12-13). Sugerowanie zastosowania metody komparatystycznej w tym rozumieniu wydaje się dyskusyjne, skoro tradycyjnie metoda ta stosowana jest w przypadku porównywania rozwiązań ustrojowych z różnych systemów politycznych. Można co najwyżej sugerować, że została ona zastosowana przy porównaniu tendencji nacjonalistycznych w różnych systemach politycznych. **Dobór metod badawczych uznać należy za prawidłowy i adekwatny w odniesieniu do problematyki poddanej analizie w dysertacji.**

Pewne wątpliwości powstają natomiast w odniesieniu do **hipotez badawczych**. Autor sugeruje, że na podstawie przeprowadzonych badań sformułował główną hipotezę: czy działalność wileńskich struktur Narodowej Demokracji zbieżna była z wytycznymi centralnych struktur obozu? Ponadto problemy badawcze, mające charakter teoretyczny i będące problemami podstawowymi, określone zostały za pomocą trzech pytań: 1) jak kształtowały się poglądy wileńskich endeków?; 2) czy myśl wileńskich endeków daje całościową wizję państwa? 3) czy jest to myśl samodzielna w zarysach programowych, czy stanowi powielenie programu struktur centralnych? W celu odpowiedzi na te problemy P. Błajezyk wyznaczył następujące kierunki badawcze. Chodziło o badanie myśli wileńskich endeków w zakresie szeroko rozumianego ustroju państwa, w tym pozycji prawnopolitycznej poszczególnych organów władzy, podstaw społeczno-gospodarczych i ekonomicznych funkcjonowania państwa. Kolejnym przedmiotem badań stała się polityka zagraniczna, będąca domeną działaczy politycznych związanych z ND. Istotnym przedmiotem badań stała się też polityka endeków wobec mniejszości narodowych, a także stosunki wyznaniowe (s. 9-10).

Z przytoczonego zestawienia wyraźnie widać, że Autor nie sformułował hipotez badawczych, zarówno ogólnej jak i szczegółowych, bo wiązałoby się to z przyjęciem określonego założenia badawczego, które podlega weryfikacji w podjętej w dysertacji analizie.

Sformułował natomiast niewątpliwie istotne pytania badawcze i obszary, które poddane zostały analizie. Choć brak hipotez badawczych uniemożliwił Autorowi dokonanie ich weryfikacji w końcowej fazie dysertacji, co bardzo podnosiłoby wartość analizy, to jednak można przyjąć, że **cele badawcze zostały wyartykułowane w sposób klarowny i umożliwiały realizację generalnego zamysłu związanego z przygotowaniem dysertacji.**

Dokonana w dysertacji analiza, oparta na szerokiej kwerendzie bibliograficznej, zarówno w odniesieniu do dokumentów programowych, jak i opracowań, przyniosła **szereg wartościowych ustaleń naukowych.**

Autor trafnie zauważa, że doktryna konstytucyjna Narodowej Demokracji obejmowała szeroki kompleks zagadnień społecznych, politycznych i gospodarczych. Dotyczyły one kwestii ustroju państwa, instytucji parlamentarno-demokratycznych, struktury społecznej, sfery gospodarczej, a w istocie również pozycji narodu polskiego, którego interesom podporządkowana miała być wszelka działalność publiczna. Naród był bowiem punktem odniesienia dla wszelkich koncepcji, jakie pojawiły się w obrębie rozwiązań ustrojowych Narodowej Demokracji. Dobro narodu było najważniejszym kryterium dla oceny zjawisk polityczno-prawnych. Jeśli jednak przed zamachem majowym 1926 r. endecja optowała za wzmocnieniem władzy wykonawczej w stosunku do ustawodawczej, to po wydarzeniach majowych endecy znaleźli się w obozie obrońców godności parlamentu i jego prawa do decydowania o losach narodu (s. 387).

P. Błażejczyk dostrzegł, że Roman Dmowski widział potrzebę „rewolucji narodowej” na wzór faszystowski czy nawet nazistowski, wskazywał jednak na mankamenty tych systemów. Krytykował nadmierną militaryzację państwa i społeczeństwa, a także zatracenie idei polityczno-prawnych. Podkreślał przy tym, że to nie jednostka ma tworzyć myśl, a zespół działaczy. Dlatego też Dmowski krytykował kierunek rozwoju młodego pokolenia narodowców, którzy wzorowali się bezkrytycznie na rozwiązaniach włoskich i niemieckich. Zwalczał on „demoliberalizm”, a jednocześnie krytykował rozwiązania totalizacji państwa (s. 388).

Istotne znaczenie ma obserwacja, że „jakkolwiek najważniejszym wyróżnikiem endeckiej koncepcji ustroju stała się idea homogenicznego państwa, narodowej i potężnej Wielkiej Polski”, to jednak „endeckie teorie konstytucyjne oparły się totalitarnym zakusom. Niechęć do ekstremizmu politycznego była obecna w sferze organizacji partii, jak i w sferze wysuwanych przez nią koncepcjach politycznych. Narodowa Demokracja dążyła do przebudowy systemu politycznego w kierunku wzmocnienia instytucji przedstawicielskich i wzmocnienia organizacji samorządowych” (s. 389).

Przeprowadzone przez P. Błażejczyka badania doprowadziły go do konkluzji, że program wileńskiej endecji był zgodny w wielu punktach z założeniami nacjonalizmu i struktur centralnych partii. Rozbieżne były natomiast argumenty i siła z jaką były manifestowane,

determinowane położeniem geograficznym Wileńszczyzny. Kresowość miała bowiem wpływ na postrzeganie problemów: sprawy litewskiej, stosunków z Rosją Sowiecką czy stosunków polsko-żydowskich. Problemy te były bardziej wyostrome w opinii wileńskich endeków i tym samym silniej forsowno stanowiska jako naturalne reakcje. Z większym niepokojem obserwowano również działania w sprawie reformy rolnej i postulowano uwzględnienie specyfiki terenów kresowych, na których funkcjonowały największe gospodarstwa rolne, a jednocześnie występował najmniejszy potencjał chłopów gotowych do objęcia ziemi w procesie parcelacji (s. 392-393).

W kontekście przeprowadzonych badań za trafną można uznać konkluzję Autora, że w pierwszych latach niepodległej Polski Narodowa Demokracja była najsilniejszą partią polityczną ówczesnego pluralizmu. Do 1926 r. sondaże stawiały Związek Ludowo-Narodowy na czołowych miejscach statystyk politycznych. Równia pochyła dla endecji zaczęła się od zamachu majowego i kolejnych reform wprowadzanych przez rządy pomajowe. W latach trzydziestych byliśmy świadkami rozmontowywania obozu endeckiego. Z jednej strony przez władze, za pomocą cenzury, zasad ordynacji wyborczej oraz aresztowań i procesów sądowych, z drugiej zaś Narodowi Demokraci trochę jakby „po omacku” zaczęli poszukiwać nowych koncepcji prawno-politycznych oraz ulegać zachłystnięciu zachodnimi tendencjami. W konsekwencji endecja początku klat dwudziestych XX w. stanowiła zupełnie inny obóz polityczny niż ten z końca lat trzydziestych XX w. (s. 394).

Podzielając główne wnioski przedstawione przez Autora dysertacji, można zwrócić uwagę na kwestie, które zachęcają do dialogu.

W jednej z konkluzji końcowych Autor pisze, że „rozważania endeckie na tematy konstytucyjne nie straciły wiele na aktualności. Zmieniły się na pewno warunki geopolityczne, wzrósł poziom bezpieczeństwa, ale w ocenie autora problemy poruszane przez endeków w dwudziestoleciu międzywojennym pozostają w dużej mierze aktualne” (s. 393-394). Ta daleko idąca konstatacja pozostaje jednak nieczytelna, skoro Autor nie wskazał, o które „tematy konstytucyjne” tu chodzi. W szczególności nie jest jasne, czy słowa te należy odbierać jako krytykę Konstytucji RP i systemu ustrojowego III Rzeczypospolitej, czy raczej odnoszą się do tych nurtów dyskusji, które związane są z próbami podważenia zasad Konstytucji RP i poszukiwania nowej ustawy zasadniczej. Tymczasem byłoby rzeczą interesującą zapoznanie się, które z elementów myśli endeckiej mogą być na tyle żywotne, by inspirować współczesną debatę konstytucyjną.

Gdy Autor pisze o współczesnej działalności Akcji Wyborczej Polaków na Litwie oraz Związku Polaków na Litwie oraz stawia pytanie: „Czy jest to pokłosie wileńskich endecków?” (s. 394), to powinna temu towarzyszyć choćby podstawowa analiza tendencji politycznych występujących w tych litewskich ugrupowaniach politycznych, skupiających i reprezentujących interesy Polaków. Trudno by bowiem w sposób uzasadniony domniemywać, że eksponowanie interesów polskiej mniejszości na Litwie jest przejawem endeckiego nurtu politycznego. Sprawa ta zasługuje niewątpliwie na bardziej pogłębioną analizę.

Praca napisana jest jasnym i w zasadzie precyzyjnym językiem. Odnotować należy jednak pewne potknięcia.

Niektóre z nich mają charakter stylistyczny i jako przykład można dać zdanie: „Stany Zjednoczone Ameryki długo pozostawały w milczeniu na wydarzenia w Europie” (s. 354). Razi też posługiwanie się żargonem biurowym w stylu „przedmiotowa dysertacja” (s. 8). Niepotrzebnie też Autor pisze o sobie w trzeciej osobie: „potwierdzeniem przez autora tezy” (s. 391) czy w „ocenie autora” (s. 394).

Szereg błędów ma charakter usterek technicznych: „doniosłym” zamiast „podniosłym” (s. 10); „endeckie” zamiast „endeckiej” (s. 23), „mają” zamiast „maja” (s. 27), „realną” zamiast „realna” (s. 137); „pojętej” zamiast „pojęta” (s. 196); „sieć” zamiast „siec” (s. 234); „I wojna światowa” zamiast „i wojna światowa” (s. 220, 343); „żydzi” zamiast „Żydzi” (s. 234, 281, 288); „ukraińską” zamiast „ukraińska” (s. 271); „Woodrowa” zamiast „Woodrow’a” (s. 300); „nastawienie” zamiast „nastawieni” (s. 303); „Republiki litewskiej” zamiast „Republiki Litewskiej” (s. 326); „usunięcia” zamiast „usunięcie” (s. 351). Do tej grupy zaliczyć można: brak kropki na zakończenie przypisu (s. 287, przyp. 1308); brak kropki na zakończenie zdania (s. 314, akapit 2); odwrócenie kolejności imienia i nazwiska cytowanej pracy (s. 6, przyp. 2), brak kursywy (s. 14, przyp. 34; s. 162; s. 380; s. 381, przyp. 1722; s. 401); niepotrzebna kursywa (s. 12, przyp. 27) oraz brak miejsca wydania publikacji (s. 210, przyp. 972).

W niektórych miejscach błędnie zastosowano dużą literę, pomimo że nie był to początek zdania: „I konstytucyjna” (s. 273); „Podkreślał” (s. 313); „I potencjalny partner” (s. 339); „Działacze” (s. 393).

Wobec dużej liczby przypisów (1754), zasadnym było zastosowanie oddzielnej numeracji przy poszczególnych rozdziałach.

Ponadto odnotować należy, że niektóre rozdziały nie zaczynają się od nowych stron (rozdział I – s. 24; rozdział IV – s. 171).

Bibliografia sporządzona została w sposób prawidłowy. Jej specyfikę stanowi posegregowanie dostępu do dokumentów według miejsc, gdzie się on znajdują i gdzie korzystał z nich Autor. Wykaz opracowań byłby bardziej wartościowy, gdyby przytoczono wydawnictwa, które je wydały. Do rzadkości należą usterki techniczne. Po kolejnych pozycjach w bibliografii powinna być kropka a nie średnik. Prezentacja niektórych pozycji bibliograficznych zawiera nieuprawnione skróty – np. dotyczące opracowania A. Dudka (s. 414, poz. 178). W niektórych miejscach po nazwisku autora opracowania niepotrzebnie znajduje się kropka (np. s. 409, poz. 11 i 112). Występują przypadki braku kursywy w tytułach opracowań (np. s. 409, poz. 100; s. 401, poz. 12; s. 415, poz. 186). Odnotować można przypadki odwrócenia imienia i nazwiska (np. s. 409, poz. 107), albo podania nazwiska autora kursywą (s. 408, poz. 95).

Podniesione uwagi **nie podważają pozytywnej oceny dysertacji.** Istotny walor naukowy ma bowiem ukazanie kompleksowego obrazu poglądów Narodowej Demokracji w Wilnie na kwestie konstytucyjne i ustrojowe. Pozwala to na lepsze zrozumienie uwarunkowań, w jakich kształtował się program polityczny jednego z ważniejszych ugrupowań politycznych II Rzeczypospolitej. Istotne znaczenie ma zwłaszcza wydobycie specyfiki wynikającej z faktu, że w Wilnie przywiązywano znacznie większą uwagę do pewnych kwestii, istotnych dla kresów wschodnich (np. stosunki polsko-rosyjskie, stosunki polsko-litewskie, stosunki polsko-żydowskie, reforma rolna). Musiało to rzutować na sposób postrzegania problemów politycznych i ustrojowych nie tylko przez działaczy endecji, ale też innych ugrupowań aktywnych w tej części Polski. Praca wnosi też istotny wkład do poznania systemu aksjologicznego Narodowej Demokracji, a szerzej – ruchów nacjonalistycznych. Ukazuje ewolucję, jaka dokonywała się w postawie ruchów nacjonalistycznych w Europie i niesie walory porządkujące w tym zakresie. Przynosi też wartościowy materiał poznawczy dla lepszego zrozumienia uwarunkowań kształtowania się polskiej myśli ustrojowej w okresie II Rzeczypospolitej.

Autor oparł swe rozważania na bogatym materiale źródłowym. Jego analizę cechuje wielostronność spojrzenia i zachowanie dystansu naukowego do analizowanych zagadnień. Istotne jest to, że Autor uwzględnił techniki badawcze nie tylko charakterystyczne dla nauki prawa konstytucyjnego, ale też dla systemów politycznych i historii myśli politycznej.

Uzyskanie efektu końcowego, w postaci konkluzji zawierających syntetyczne oceny, nie byłoby możliwe, gdyby Autor nie sięgnął do różnych metod badawczych, znacząco wykraczających poza metody stosowane w naukach prawnych. Było to uzasadnione w związku z interdyscyplinarnym charakterem dysertacji.

Poglądy swoje Autor zademonstrował w sposób jasny, posługując się prawidłową techniką pisania prac naukowych w dziedzinie nauk prawnych. Udowodnił tym samym umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Przedstawiona dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, który dotychczas był jedynie przedmiotem analiz fragmentarycznych.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr. Pawła Błażejczyka pt. „Teorie konstytucyjne i ustrojowe Narodowej Demokracji w Wilnie w latach 1918-1939” **spełnia wymogi** określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595). Wyrażam w związku z tym **pozytywną opinię** w kwestii dopuszczenia Pana mgr. Pawła Błażejczyka do dalszej fazy postępowania doktorskiego.

Prof. dr hab. Jerzy Jaskiernia

Kielce, 9 lipca 2018 r.